

تبیین سیاست خارجی ایران در پرتو متغیرهای جامعه، دولت و نظام بین‌الملل (۱۴۰۰-۱۴۰۲)

دکتر حسین کریمی فرد*

This is an open access article under the CC BY license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

چکیده

در این مقاله تلاش می‌شود با تاکید بر بعضی از متغیرهای «جیمز روزنا» مثل «دولت»، «جامعه» و «نظام بین‌الملل» به تبیین سیاست خارجی ایران و ارزیابی آن در دوره زمانی (۲ ساله ابتدایی) رئیسی پرداخته شود. سوال این مقاله عبارتست: سیاست خارجی ایران در پرتو تقاضاها، ارزش‌ها و هنجارهای گروه‌ها و طبقات متوسط جامعه، گرایش‌های خارجی دولت و ارتباط با قدرت‌های بزرگ (چین، روسیه و امریکا) چگونه تبیین می‌شود؟ متدولوژی مقاله تحلیلی-تبیینی است. فرضیه عبارتست از: سیاست خارجی ایران در مقطع زمانی ۱۴۰۰-۱۴۰۲ با توجه به متغیر دولت (شرق‌گرایی ناشی از یکدست شدن نهادهای حاکمیتی) و متغیر ساختار نظام بین‌الملل (همسویی با روسیه و چین در نظام بین‌الملل) و کم‌توجهی به خواسته‌ها، تقاضا و ایده‌های جامعه خصوصاً طبقه متوسط قابل تبیین می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد متغیرهای دولت و نظام بین‌الملل بیشترین تاثیر و متغیر جامعه به خصوص ارزش‌ها، هنجارها و تقاضاهای طبقه متوسط نقش حاشیه‌ای در جهت‌گیری سیاست خارجی رئیسی ایفاء می‌نمایند.

کلیدواژگان

سیاست خارجی، دولت رئیسی، جامعه ایرانی، طبقه متوسط، نگاه به شرق.

مقدمه

با گذشت حدود دو سال از ریاست جمهوری رئیسی، پیامدها و نتایج اجرایی شدن طرح‌ها و برنامه‌ها در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مشخص شده است. در طی این زمان دو حادثه بسیار مهم آشوب‌ها و ناآرامی‌های داخلی در سال ۱۴۰۱ و تهاجم روسیه به اوکراین اتفاق افتاد. این دو حادثه بر سیاست خارجی ایران تاثیر مهمی برجای گذاشت. سیاست خارجی نیز برای جمهوری اسلامی و خصوصاً برای دولت رئیسی بسیار مهم است و نقش مهمی در موفقیت

* دانشیار گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران، نویسنده مسئول/ایمیل:

hkarimifard@iauhvaz.ac.ir

و کامیابی دولت ایفاء می نماید.

سیاست خارجی رئیسی برآیند تعامل ارزش ها و خواسته های جامعه داخلی، تحولات سیاست بین الملل و نهادهای سیاستگذار خارجی در ایران است. جامعه ایرانی متشکل از گروه ها، طبقات و نخبگانی با ایده ها، تفکرات و جهان بینی های متفاوت و متنوع در عرصه های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و به ویژه در حوزه سیاست خارجی می باشند. به عبارتی توقعات و انتظارات جامعه متکثر، از سیاست خارجی متنوع می باشد. وظیفه دولت منتخب به عنوان نماینده اکثریت جامعه پیگیری منافع ملی در عرصه جهانی است.

طبقه متوسط آگاهی سیاسی بیشتری نسبت به سایر طبقات دارد. «بیشترین میزان استفاده از مطبوعات، رادیو و تلویزیون و رسانه های مجازی را دارد. به مشارکت اجتماعی آنها در تمام بخش ها نسبت به سایر طبقات بیشتر است. گرایش های مدرن در سبک زندگی طبقه متوسط کاملاً آشکار است. افزایش سطح تحصیلات منجر به شکل گیری فردگرایی در اعضای این طبقه شده و اعضای آن نسبت به کیفیت زندگی و علائق شخصی خود حساس اند. روحیه تکثرگرایی، نوظوایی، فردگرایی و تمایل به پیشرفت از جمله ویژگی طبقه متوسط در ایران است» (آب نیکی، ۱۳۸۶: ۸۰)؛ (Ab Niki, 2008: 80). در حوزه سیاست خارجی طرفدار ارتباط با تمام کشور، خصوصاً کشورها پیشرفته، تاکید بر حقوق بشر، حفظ منافع و امنیت ملی. حفظ نظم و ثبات سیاسی و استفاده از تجربه و علم جهانی در عرصه های مختلف می باشند.

آشوب و ناآرامی هایی که توسط گروه های مختلف مثل زنان، جوانان و طبقه متوسط در سال ۱۴۰۱ به وقوع پیوست، نشان از این دارد که آنها درصدد پیگیری خواسته ها، ارزش ها و هنجارهای خود می باشند. بعد از این جریانات، کشورهای غربی به خصوص امریکا تلاش نمودند با نشان دادن احساس قربت فرهنگی با این گروه ها، منافع خود را با تاکید بر حقوق بشر، دموکراسی و حقوق زنان در ایران پیگیری نمایند.

متغیر سیاست بین الملل نیز از مولفه های تاثیرگذار بر سیاست خارجی رئیسی می باشد. بعد از تهاجم روسیه به اوکراین، دگرگونی هایی زیادی در سیاست خارجی قدرت های جهانی و منطقه ای ایجاد شد. محققین روابط بین الملل تهاجم روسیه به اوکراین را نقطه عطف در سیاست بین الملل قلمداد کرده اند. جبهه غرب که در دوره ترامپ پراکنده و متفرق شدند به رهبری امریکا متحد شدند و در قبال این امر سیاست واحدی اتخاذ نمودند. در مقابل قدرت های شرقی مثل چین رفتار محافظه کارانه و محتاطانه به نمایش گذاشت. از سوی دیگر غرب با ادعای فروش پهبادهای ایرانی به روسیه محدودیت هایی علیه ایران ایجاد کرد.

هدف از نگارش این مقاله بررسی سیاست خارجی رئیسی در پرتو تقاضاها و خواسته های جامعه (طبقه متوسط) و مناسبات با قدرت های بزرگ (امریکا، چین و روسیه) می باشد. روش پژوهش تحلیلی و تبیینی و روش جمع آوری منابع، کتابخانه ای، مقالات و مطالب اینترنتی با تاکید بر واقعیت های عینی جامعه متکثر ایرانی و سیاست خارجی قدرت های بزرگ شامل امریکا، روسیه و چین است. سوال این مقاله عبارتست: سیاست خارجی ایران در پرتو تقاضاها، ارزش ها و

هنجارهای گروه‌ها و طبقات متوسط جامعه، گرایش‌های خارجی دولت و ارتباط با قدرت‌های بزرگ (چین، روسیه و آمریکا) چگونه تبیین می‌شود؟ فرضیه عبارتست از: سیاست خارجی ایران در مقطع زمانی ۱۴۰۲-۱۴۰۰ با توجه به متغیر دولت (شرق‌گرایی ناشی از یکدست شدن نهادهای حاکمیتی) و متغیر ساختار نظام بین‌الملل (همسویی با روسیه و چین در نظام بین‌الملل) و کم‌توجهی به خواسته‌ها، تقاضا و ایده‌های جامعه خصوصاً طبقه متوسط قابل تبیین می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد متغیرهای دولت و سیستم بین‌الملل بیشترین تاثیر و متغیر جامعه به خصوص ارزش‌ها، هنجارهای و تقاضاهای طبقه متوسط نقش حاشیه‌ای در جهت‌گیری سیاست خارجی رئیسی ایفاء می‌نمایند. به عبارتی وزن و شأن سیاست خارجی رئیسی، بیشتر حاکمیتی شده است.

۱- پیشینه پژوهش

در مورد سیاست خارجی رئیسی مقالاتی اندکی در فصلنامه‌های داخلی و خارجی نوشته شده است. مثلاً فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی ویژه‌نامه سیاست خارجی دولت سیزدهم در ایران را مدنظر قرار داده است و مقالاتی درباره گفتمان سیاست خارجی دولت سیزدهم، جایگاه اروپا در سیاست خارجی دولت سیزدهم، دیپلماسی اقتصادی و راهبردی چین در تنظیم روابط با ایران و عربستان سعودی و... منتشر کرد.

مقاله «سیاست خارجی مطلوب دولت ابراهیم رئیسی؛ الگوی نظم عدالت محود مبتنی بر استراتژی موازنه نرم» از علیرضا رضایی در فصلنامه راهبرد سیاسی در تابستان ۱۴۰۰ منتشر شده است. این مقاله در ابتدای دوره رئیسی نوشته شده است. نگارنده مقاله معتقد است دولت رئیسی می‌تواند با بکارگیری الگوی نظم عدالت محور و تاکید بر موازنه نرم در مقابل با آمریکا، هزینه‌های رهبری قدرت هژمون را بالا برده و او را وادار به عقب‌نشینی نماید. به نظر می‌رسد نویسنده، واقعیت‌های عینی جامعه ایرانی و محدودیت‌ها و محدودیت‌ها ناشی از ماهیت آنارشیک نظام بین‌الملل را مدنظر قرار نداده است.

محمدباقر فروغ در مقاله «سیاست خارجی رئیسی: انقلابی‌گرایی عملگرا و چرخش ایران به آسیا» معتقد است که اولویت اصلی رئیسی باید احیای برجام و حذف تحریم‌ها باشد. انگیزه‌های اقتصادی به اندازه کافی وسوسه‌کننده می‌باشد که ایران را به سمت سازش سوق دهد. همچنین نویسنده معتقد است رئیسی با توجه به واقعیت‌های ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک به سمت آسیا گرایش پیدا نموده است. این مقاله نیز با توجه به اینکه در آغاز ریاست جمهوری رئیسی نوشته شده است به متغیرهای درون جامعه ایرانی توجه نکرده است. تفاوت این نوشتار با سایر مطالبی که در مورد سیاست خارجی رئیسی نوشته است تلفیق جامعه‌شناسی سیاسی و روابط بین‌الملل جهت تبیین سیاست خارجی می‌باشد.

¹. Raisi's Foreign Policy: Pragmatic Revolutionism and the Iranian Pivot to Asia

۲- چارچوب نظری

جیمز روزنا از دانشمندان روابط بین الملل « با ارائه یک نظریه آزمون پذیر؛ متغیرهای متعددی را در رفتار سیاست خارجی دولت‌ها موثر می‌داند. به نظر او متغیرهای سطح فرد، نقش، حکومت، جامعه و ساختار نظام بین الملل رفتار خارجی دولت را شکل می‌دهند» (Rosenau, 1972: 146) که براساس نوع حکومت، میزان قدرت و توسعه کشور و همگونی جامعه، میزان تاثیرگذاری هر کدام از آنها متفاوت خواهد بود. در این مقاله فقط به تاثیر گذاری متغیرهای دولت، ساختار نظام بین الملل (با تاکید بر سه قدرت امریکا، چین و روسیه) و جامعه ایرانی (طبقه متوسط) در رفتار سیاست خارجی ایران پرداخته می‌شود.

۲-۱- متغیر دولت

سطح تحلیل دولت اشاره به «نوع حکومت، دموکراتیک یا اقتدارگر، روابط میان دستگاه دولت و گروه‌ها در جامعه، نحوه چیدمان نظام دیوانسالارانه» دارد. (ذاکریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۰۱). (Zhakarian et.al., 2014: 401) در این مقاله با توجه به همسو شدن نهادها و ارگان‌های مختلف حکومت با دولت و تبلور ارزش‌ها و هنجارهای مدنظر آنان در سیاست خارجی، به نهاد دولت و گرایش‌های خارجی دولت رئیسی پرداخته می‌شود.

۲-۲- متغیر جامعه

ویژگی‌ها، نمودها و جنبه‌های غیرحکومتی کشورها، بر سیاست خارجی تاثیر می‌گذارد (ملکی و اسماعیلی، ۱۳۹۹: ۶)؛ (Malki, Ismaili, 2019: 6). شکل‌گیری سیاست خارجی کشورهای مختلف در جوامع و نظام‌های متکثر و اقتدارگرا متفاوت است. جامعه ایرانی با تنوع گروه‌ها، اصناف و طبقات مختلف به عنوان یک جامعه متکثر شناخته شده، آنها تلاش می‌نمایند به شیوه‌های مختلف ارزش‌ها و هنجارهای مدنظر خود در خط مشی گذاری‌های داخلی و خارجی لحاظ نمایند. «در تحلیل سیاست خارجی باید به این موضوع توجه کرد که چگونه گروه‌های مختلف جامعه قادر به تاثیر گذاری و حتی دیکته کردن نقطه نظرات خود در فرمول بندی سیاست خارجی هستند» (ذاکریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۰۶)؛ (Zhakarian et.al., 2014: 401).

در این مقاله تمرکز بر طبقه متوسط جامعه ایران می‌شود «در بین گروه‌ها و طبقات مختلف اجتماعی همواره طبقه متوسط به عنوان طبقه تاثیرگذار در مشروعیت بخشی به ساختار حاکم مورد توجه بوده است. این طبقه با نقش آفرینی در در تحولات سیاسی - اجتماعی ایران توانسته است با تاکید بر مولفه‌هایی مانند تقویت مشارکت سیاسی، تقویت روابط با گروه‌ها و احزاب ذی نفوذ در عرصه سیاسی و تقویت فرهنگ سیاسی و تلاش برای گذار به دموکراسی توانسته است نقش مهمی در مشروعیت بخشی به ساختار حاکم ایفاء نماید.» (امیدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۳۷)؛ (Omidi et.al., 2022: 137).

۲-۳- متغیر نظام بین الملل

سطح سیستمیک در سیاست خارجی به شرایط نظام بین المللی اشاره دارد که دولت‌ها را وادار می‌سازد که با عمل به روش‌های معین چارچوب سیاست خارجی‌شان را تعیین کنند. (ذاکریان و

همکاران، ۱۳۹۴: ۴۰۱)؛ (Zhakararian et.al., 2014: 401).

به طور خلاصه می‌توان گفت در این مقاله تلاش می‌شود «سیاست خارجی [ایران] در قالب سطوح تحلیل ذیل مورد بررسی قرار گیرد:

اول، سطح نظام بین‌الملل (توزیع قدرت میان کشورها، وابستگی متقابل سیاسی و اقتصادی) دوم، سطح دولت-ملت (به عنوان مثال نوع حکومت، دموکراتیک یا اقتدارگرا، روابط میان دستگاه‌های دولت و جامعه، نحوه چیدمان نظام دیوانسالاری دولت)» (ذاکریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۰۱)؛ (Zhakararian et.al., 2014: 401).

۳- متغیر دولت رئیسی (رویکرد سیاست خارجی)

در دوره ریاست جمهوری روحانی «اختلاف نظرهای بین او و ظریف وزیر امور خارجه از یک سو و بعضی از نهاد‌های سیاستگذار خارجی وجود داشت اما بزرگترین دستاورد در دوره رئیسی در عرصه سیاست خارجی این است که با یکدست شدن حاکمیت، صدای واحد از ایران بیرون می‌آید.» (Fathollahnejad, 2021)

رویکرد شرق‌گرایی ایران در دوره رئیسی را باید جایگزین سیاست خارجی غرب‌گرایانه روحانی در نظر گرفت «روحانی و نخبگان اصلاح طلب نسبت به غرب (امریکا و اروپا) خوشبین بودند. آنها امید زیادی به برجام و لغو تحریم‌ها بسته بودند. اما خروج یکجانبه دولت دونالد ترامپ رئیس‌جمهور سابق آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸ به دیپلماسی و اقتصاد ایران آسیب رساند و سطح بی‌اعتمادی بین تهران و واشنگتن را عمیق‌تر کرد. پیروزی رئیسی در انتخابات ریاست جمهوری بر روابط ایران با جهان خارج و بر محیط استراتژیک و سیاسی خاورمیانه تأثیر گذاشت.» (Dareini, 2021) «سیاست خارجی رئیسی در راستای تجدیدنظرطلبی در نظم غربی جهانی است که هدف آن مقاومت در برابر هژمونی آمریکا و بیرون راندن نیروهای این کشور از منطقه (به ویژه از عراق) است. رئیسی از حامیان «محور مقاومت» است که به دنبال مقابله ژئوپلیتیکی با آمریکا و اسرائیل در منطقه است و «اقتصاد مقاومتی» ایران را به عنوان ابزاری برای دور زدن تحریم‌های آمریکا تأیید کرده است.» (Forough, 2022: 3)

امیرعبداللهیان وزیر امور خارجه در جهت تبیین راهبرد ایران از مفهوم «سیاست خارجی متوازن» استفاده نمود. از دیدگاه او «قرن بیست و یکم متعلق به آسیاست. دستگاه دیپلماسی در انتخابی جدید و مبتنی بر درک درست از تحولات نظام بین‌المللی، توسعه گسترده روابط با همه کشورهای دنیا با اولویت «نگاه به آسیا» و «همسایه محوری» را پیگیری می‌نماید» (امیرعبداللهیان، ۱۴۰۱)؛ (Amir Abdullahian, 2023). نگاه ایران به منطقه‌گرایی در اوراسیا و تلاش دیرینه‌اش برای پیوستن به سازمان همکاری شانگهای به عنوان پیشبرد نظم نوین جهانی تلقی می‌شود. پویایی‌های ژئوپلیتیکی رئیسی در حوزه سیاست خارجی که می‌توان آنها را در قالب «محوریت آسیایی» در

حوزه سیاست خارجی تبیین نمود عبارتند از: اول، همکاری با روسیه و چین؛ دوم، پیوستن ایران به سازمان همکاری شانگهای؛ سوم، سیاست تعامل و همکاری با طالبان پس از خروج امریکا از افغانستان؛ چهارم، شرکت ایران در مذاکرات دیپلماتیک با رقبای منطقه‌ای (عمدتاً عربستان سعودی) برای کاهش تنش در خاورمیانه.

۳-۱- پیشینه تاریخی سیاست نگاه به شرق

پیشینه سیاست نگاه به شرق در ایران به دهه ۶۰ میلادی می‌رسد. در آن زمان، با شروع تنش‌زدایی بین امریکا و شوروی، ایران تلاش نمود جهت دستیابی به توسعه و ایفای نقش یک قدرت منطقه‌ای در خاورمیانه، سیاست کاهش تنش با شوروی و ارتباط با این کشور را مدنظر قرار دهد. شوروی نیز در پاسخ به این سیاست، کارخانه‌های متعددی را در شهرهای مختلف ایران مثل اهواز و اصفهان ساخت.

در عصر جمهوری اسلامی نیز در دهه ۱۳۸۰ مفهوم «نگاه شرق» به عنوان «یکی از اصول و اهداف سیاست خارجی رئیس‌جمهور محمود احمدی‌نژاد مطرح شد. «شرق» از منظر جمهوری اسلامی به عنوان حوزه فرهنگ و تمدن شرق، با دیدگاه منطقه‌ای و همسایگی تعبیر شد. این دیدگاه عمل‌گرایانه و مبتنی بر عقل است که دارای مولفه‌های همگرایی و حتی امکان بروز در چارچوب «اتحاد و ائتلاف» را دارد و با تعریف مشخصی از هویت، موقعیت و جغرافیای شرق، می‌تواند ضامن تقویت منافع ملی باشد. این سیاست در دوره ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد به دلیل ناامیدی ایران از غرب و فضای بی‌اعتمادی حاکم بر روابط با غرب به ویژه در مورد موضوع هسته‌ای، مورد توجه ایرانیان و تصمیم‌گیران سیاست خارجی قرار گرفت» (Askari, 2020: 243). علت برجسته شدن و تشدید این رویکرد در دوره ریاست رئیسی نیز در همین نکته نهفته است.

تجربه سیاست خارجی به سوی شرق در دولت احمدی‌نژاد، نشان از ناکافی بودن این رویکرد در تامین منافع ملی دارد. روسیه شراکت و همکاری اقتصادی، نظامی و امنیتی را ذیل دغدغه‌ها و نگرانی‌های امریکا تنظیم کرده بود عدم سرمایه‌گذاری اقتصادی، به تأخیر انداختن سامانه S300، حمایت از حملات اسرائیل به سوریه، همراه شدن با امریکا در اتخاذ تحریم‌های هوشمند و تصویب قطعنامه‌های مختلف علیه ایران نشان از سیاست خودخواهانه روسی و عدم توجه به منافع ملی ایران است. چین نیز به قطعنامه‌های ضد ایرانی شورای امنیت در دوره ریاست جمهوری احمدی‌نژاد رای مثبت داد.

۳-۲- رویکرد نگاه به شرق

با به قدرت رسیدن رئیسی در سال ۱۴۰۰ سیاست خارجی ایران از نگاه به غرب و تمایل به ارتباط امریکا و اروپا به سمت نگاه به شرق و تمایل به ارتباط با روسیه و چین تغییر جهت یافت. «با استقرار رئیسی و هماهنگ شدن نهادهای مختلف، رئیسی توانست ابتکارات سیاست خارجی را اجرا کند» (Zaccara, 2021: 1). مجلس شورای اسلامی ایران نیز با این دولت همسو است. با یکدست شدن قدرت، امید زیادی برای حل و فصل مشکلات اقتصادی ایران ایجاد شد اما به تدریج مخالفت‌های امریکا با ایران و تلاش برای گرفتن امتیازات بیشتر، انعطاف ناپذیری امریکا در مذاکرات،

جنگ روسیه و اوکراین و ناآرامی درون ایران باعث متوقف شدن مذاکرات برجام شد و سیاست خارجی ایران از «مسیر رفع تحریم‌های اقتصادی» خارج شد.

سیاست نگاه به شرق رئیسی به دلیل فقدان اراده مناسب و لازم در دولت چین و روسیه جهت حمایت مناسب اقتصادی و سرمایه‌گذاری و تبادلات اقتصادی در ایران با انتقاداتی مواجه شده است. روسیه بعد از آغاز جنگ اوکراین برجام را از اولویت سیاسی خود خارج کرد و آن را در قالب تقابل با غرب در دستور کار خود قرار داد همچنین طبق ادعا کشورهای غربی، روسیه با کشاندن پای ایران به جنگ اوکراین و اخذ پهباد توانست هزینه‌های زیادی را برای ایران در عرصه‌های بین‌المللی ایجاد نماید. دولت چین نیز با انعقاد قراردادهای اقتصادی، سرمایه‌گذاری در کشورهای عربی به خصوص عربستان و امارات و حمایت‌های سیاسی از این کشورها در مقابل ایران از یک سو و فقدان اراده لازم جهت اجرایی کردن قرارداد ۲۵ ساله اقتصادی با ایران از سوی دیگر مفید و سودمند بودن سیاست خارجی رئیسی را با مشکل مواجه کرده است. «از پیامدهای داخلی سیاست «نگاه به شرق» تقویت یکسان‌سازی ساختار سیاسی و اجتماعی و فرسایش طبقه متوسط است. همچنین این سیاست، اصلاح طلبانی که از دیدگاه «نگاه به غرب» حمایت می‌کنند را به حاشیه فرستاده و تا حد زیادی از ساختار سیاسی ایران حذف کرده است و به نظر می‌رسد بازگشت آنها به قدرت عملاً غیرممکن شده است» (Heirannia, 2022).

۴- سیاست خارجی ایران در پرتو متغیرهای جامعه، دولت، نظام بین‌الملل، و یافته‌ها

۴-۱- جامعه و سیاست خارجی ایران

هویت اجتماعی گروه‌ها، طبقات مختلف و نخبگان با ادراک آنها از سیاست خارجی همبستگی معناداری دارد. تلقی آنها از سیاست خارجی بر اساس هویت اجتماعی و برداشت آنها از منافع ملی شکل می‌گیرد. طبقه متوسط و نخبگان جامعه که حامی حقوق بشر، دموکراسی و ارزش‌های دموکراتیک هستند به احتمال زیاد جهت‌گیری سیاست خارجی طرفدار غرب (امریکا و اروپا) را پیگیری می‌کنند در صورتی که نخبگانی حاکم که طرفدار و متمایل به ارزش‌های اقتدارگرایی هستند سیاست خارجی به سوی شرق (ارتباط به چین و روسیه) را دنبال می‌نمایند. به عبارتی شرکت در اتحادها و ائتلاف با قدرت‌های بزرگ، تعریف منافع و امنیت ملی و جهت‌گیری سیاسی طبق سیاست هویتی نخبگان حاکم و طبقه متوسط، باعث تعدد جهت‌گیری و عدم انسجام در سیاست خارجی ایران شده است.

۴-۱-۱- جامعه ایرانی

جهت‌گیری سیاست خارجی و تعریف منافع ملی از دیدگاه جامعه ایرانی با تاکید بر طبقه متوسط، دانشجویان و جوانان با سیاست خارجی مدنظر دولت رئیسی تفاوت دارد. جامعه ایرانی به دلایل ذیل از نظر فرهنگی و هویتی شباهت‌های زیادی با عناصر فرهنگی و تمدنی غرب دارد:

اول، ورود تجدد غربی به ایران: عناصر تجدد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بیش از یک قرن است وارد ایران شده است و طبقات مختلف جامعه خصوصاً طبقه متوسط و روشنفکر جامعه هویت خود

را با تجدد و نوگرایی تعریف کرده است. این طبقه بعد از پایان جنگ عراق علیه ایران در سال ۱۳۶۸ تا کنون، سیاستگذاری در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را به عهده گرفت. طبقه متوسط، تحصیل کرده و روشنفکر جامعه شباهت‌های هویتی زیادی بین خود و تجددگرایی احساس می‌کند. از سوی دیگر، بین خود و کشورهای چین و روسیه تفاوت و تمایز فرهنگی و هویتی قائل است. بنابراین این طبقه تمایل دارد بین ایران و غرب رابطه مسالمت‌آمیز برقرار شود. به عبارتی سیاست خارجی مدنظر این طبقه ماهیتی غرب‌گرایانه دارد؛ در صورتی که دولت و حاکمیت تلاش می‌کنند با چین و روسیه، اتحاد و ائتلاف استراتژیک در مقابل غرب ایجاد نمایند.

دوم، بوروکراسی غرب‌گرایانه در ایران.

سوم، غربی بودن ساختار آموزشی (علم) و متون علمی و آموزشی.

چهارم، جذابیت فرهنگ غرب برای روشنفکران و نسل جوان.

۴-۱-۲- گرایش‌های سیاست خارجی طبقات مختلف در جامعه ایرانی

نظام جمهوری اسلامی ایران در وضعیت خاص قرار گرفته است. این نظام در منطقه قوی و قدرتمند است، اما در داخل با مشکلات متعددی مواجه شده است. جمهوری اسلامی نفوذ خود را در سراسر خاورمیانه تثبیت کرده است؛ با این حال در داخل با چالش‌هایی مواجه است. ابراهیم رئیسی، رئیس‌جمهور ایران. با اقتصاد فرسوده و ناآرامی‌های گروه‌ها و طبقات مختلف مواجه است (Takeyeh, 2022). ناآرامی‌های سال ۱۴۰۱ در ایران باعث محدود شدن قدرت و کاهش نفوذ در عرصه سیاست بین‌الملل شد. ایالات متحده و متحدانش با شروع آشوب و تداوم آنها باور کردند که اقتدار سیاسی، اقتصاد، نظامی و موقعیت دیپلماتیک ایران متزلزل و آسیب‌پذیر شده است، ضعف‌های ایران باعث کاهش نفوذ این کشور در منطقه و جهان خواهد شد و درگیری‌های داخلی را تقویت می‌کند (Byman, 2022).

ناآرامی‌های داخلی در سال ۱۴۰۱ مشکلاتی برای دولت رئیسی در داخل و خارج کشور ایجاد نمود و گسست فرهنگی و هویتی بین دولت و بعضی از طبقات اجتماعی افزایش یافت به همین دلیل کشورهای اروپای غربی و امریکا تحریم‌های حقوق بشری متعددی علیه ایران اعمال کردند و مذاکرات با غرب برای احیای برجام به حالت تعلیق درآمد.

جامعه ایرانی در حال حاضر دچار مشکلات مختلف و شکاف‌های متعدد شده است. ناآرامی‌های سال ۱۴۰۱ ناشی از گسستی فرهنگی و هویتی نسل جوان قلمداد شده است. با توجه به نظریه‌های سیاست هویتی، هدف این گروه‌ها تلاش برای احیاء کرامت نفس و به رسمیت شناخته شدن بود. به عبارتی طبقه متوسط و گروه‌های زنان، جوانان و دانشجویان در سال ۱۴۰۱ در راستای مطرح کردن نیازها و تقاضاهای اجتماعی و فرهنگی و تلاش برای مشروعیت بخشیدن به این

۱. در مورد گرایش‌ها، ارزش‌ها و تمایلات طبقه متوسط و گروه‌های زنان، دانشجویان و تحصیل‌کردگان به کتب و مقالات جامعه‌شناسی سیاسی مثل مقاله حسین آبنیکی با عنوان «بررسی مشارکت سیاسی در طبقه متوسط ایران» در شماره ۲۱ فصلنامه پژوهش سیاست نظری، و علی‌اکبر امیدی با عنوان «جایگاه طبقه متوسط در ایران بعد از انقلاب اسلامی و چگونگی مشروعیتی بخشی به ساختار حاکم (۱۳۹۲-۱۳۵۷)» در شماره ۲۹ فصلنامه مجلس و راهبرد.

خواسته‌ها، فعالیت می‌کردند. این اقشار از نظر هویتی و فرهنگی، دارای ارزش‌ها و فرهنگ لیبرال هستند که با سیستم فرهنگ و هویت رسمی و مشروع حکومت و دولت تفاوت دارد. جوانان و زنان خواهان این امر هستند که آزادی‌های اجتماعی و هویت‌شان توسط دولت به رسمیت شناخته شود و کرامت‌ها آنان حفظ شود. مولفه‌ها و جهت‌گیری سیاست خارجی ایران از دیدگاه این گروه‌ها با سیاست خارجی دولت فعلی تفاوت دارد. این گروه‌ها در عرصه سیاست خارجی طرفدار سیاست خارجی نرمال و ارتباط با کشورهای پیشرفته خصوصاً آمریکا و اروپای غربی هستند. کشورهایی که از لحاظ فرهنگی شبیه به آنها می‌باشند. از دیدگاه این گروه‌ها؛ سیاست خارجی شرق‌گرایانه رئیسی از دیدگاه این گروه‌ها و طبقات، باعث سوء استفاده شرق (چین و روسیه) از وضعیت تحریم‌ها علیه ایران شده است. بنابراین ضرورت دارد با تنش‌زدایی با غرب و ایجاد تعامل با آمریکا و اروپا، زمینه لازم برای اجرایی سیاست موازنه‌گرایی در سیاست خارجی فراهم شود. از دیدگاه این افراد حل مشکلات کشور با اصلاحات رادیکال و اصلاح قانون اساسی امکان‌پذیر می‌باشد.

۴-۲- ساختار نظام بین‌الملل و جهت‌گیری دولت رئیسی

به نظر می‌رسد نخبگان و سیاستمداران دولت رئیسی بیش از حد به عامل خارجی (روسیه و چین) اطمینان کرده و اعتبار قائل شده‌اند. پیش فرض نخبگان دولت رئیسی این است چین و روسیه بدون توجه به محدودیت‌ها و الزامات ساختار غرب‌گرایانه نظام بین‌الملل از ایران در عرصه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و امنیتی در تقابل با غرب به رهبری آمریکا حمایت خواهند کرد و همراه با ایران ائتلاف ضد غربی تشکیل خواهند داد. در حالی که تجربه گذشته جمهوری اسلامی و شواهد عینی متعدد در حال حاضر، نشان می‌دهد که چین و روسیه اراده لازم را جهت اتخاذ سیاست مواجهه جویانه در قبال غرب را ندارند، بلکه از عامل ایران در مواقع لازم جهت پیشبرد سیاست‌های منطقه‌ای و جهانی استفاده می‌کنند.

۴-۲-۱- روابط ایران و روسیه

تقویت مشارکت بین روسیه و ایران به همپوشانی منافع امنیتی در عرصه منطقه‌ای و جهانی بستگی دارد. «تهران راهبرد منطقه‌ای خود را همسو با روسیه در خاورمیانه و آسیای مرکزی و قفقاز تنظیم کرده است. این بعد امنیتی یکی از پایه‌های روابط دوجانبه دو کشور در دوران پس از جنگ سرد می‌باشد. علاوه بر این، کاهش سلطه بین‌المللی ایالات متحده آمریکا که از دهه ۲۰۰۰ آشکار بوده است به روسیه و ایران این امکان را داده است که گفتمان ایدئولوژیک مشترکی را در تقابل با «ارزش‌های غربی» توسعه دهند. از سوی دیگر ایران تلاش می‌کند از اهرم روسیه در جهت مقابله با سیاست تقابلی آمریکا علیه ایران مثل تغییر رژیم یا تغییر رفتار استفاده نماید (Therme, 2021: 5).

روسیه از بازیگران موثر در سیاست خارجی ایران می‌باشد؛ عملکرد روسیه در مذاکرات برجامی در دوره روحانی و توئیتهای اولیانوف در دوره رئیسی نشان از تلاش این کشور دارد. روسیه و چین از دیدگاه نخبگان اجرایی؛ مثل ظریف وزیر خارجه سابق ایران و علی مطهری نماینده مجلس ایران؛ بلندپروازی‌هایی داشتند که به اندازه کشورهای غربی سلطه طلبانه بود. از دیدگاه این نخبگان،

جمهوری اسلامی ایران بیش از حد موافق منافع روسیه و چین و دشمنی بیش از حد با منافع غرب شده است.

ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه، مفهوم جدید سیاست خارجی روسیه را مدنظر قرار داده است که در آن «تشکیل نظم جهانی چندقطبی عادلانه‌تر» مورد تاکید است. این مفهوم بر قصد مسکو برای تقویت روابط خود با کشورهای غیرغربی، به ویژه «توسعه همکاری‌های تمام‌عیار» با ایران و سایر کشورهای ناراضی از سیاست‌های غرب در قبال کشورهای خود دلالت دارد. در حالی که روابط روسیه و ایران برای سال‌ها گسترده شده است، این نشان می‌دهد که این اتحاد به ویژه در نتیجه جنگ در اوکراین عمیق‌تر شده است (Droin, 2023).

در مواجهه با مناقشه روسیه و اوکراین، نباید این واقعیت را از نظر دور داشت که از همان روز اول درگیری، نهادهای سیاستگذار خارجی در ایران تصمیم گرفتند روایتی محتاطانه و نزدیک به روسیه اتخاذ کند (Garduno, 2022). «از دیدگاه این نهادها حمله روسیه به اوکراین و ایجاد تنش بین امریکا و چین به زودی چنگال‌های تحریم امریکا را خواهد شکست. از دیدگاه نهادهای سیاستگذاری خارجی ایران، ولادیمیر پوتین عضوی از «محور مقاومت» است که پذیرای سیاست‌های انقلابی جمهوری اسلامی است» (Therme, 2022: 12).

از دیدگاه رسانه‌های و سیاستمداران غربی (امریکایی و اروپایی) روسیه تلاش می‌کند ایران را به شریک خود در تداوم تهاجم به اوکراین معرفی نماید. از دیدگاه این رسانه‌ها ایران با ارسال پهبادهای نظامی و کمک تسلیحاتی به روسیه علیه اوکراین وارد جنگ اوکراین شده است. هرچند دولت و وزارت خارجه ایران بارها این ارتباطات را تکذیب کرده و آن را بازی رسانه‌ای خوانده‌اند. افکار عمومی و رسانه‌های غربی تهاجم روسیه به اوکراین را تهاجم روسیه به مجموعه غرب دانسته و این نبرد را مبارزه بین دموکراسی و اقتدارگرایی معرفی کرده‌اند. حدود یک سال در رسانه‌های این امر به خوراک تبلیغاتی تبدیل شده و بدین وسیله افکار عمومی غرب و جهان علیه روسیه بسیج شده است تا بتوانند حجم عظیم کمک‌های تسلیحاتی. مشاوره ای و اقتصادی به اوکراین را توجیه نمایند. از دیدگاه این رسانه‌ها روسیه بعد از ۷۰ جنگی را علیه اروپا راه انداخته است و تبدیل به تهدیدی علیه اروپا (خصوصاً اروپای شرقی) شده است به همین دلیل افکار عمومی ماهیتی ضد روسی پیدا کرده است. دولت‌های اروپایی خصوصاً آلمان، فرانسه و انگلیس با دامن زدن به این فضا به اعمال تحریم‌های بیشتر علیه ایران دخالت در امور داخلی و حمایت از تشدید و تداوم ناآرامی‌ها در ایران اقدام نمودند. این امر بدبینی ایران را نسبت به غرب تشدید نمود.

هرچند روابط روسیه با ایران علاوه بر سیاسی و اقتصادی شامل روابط امنیتی هم می‌شود اما روسیه براساس منافع و امنیت ملی خود بارها علیه منافع و امنیت ایران موضع‌گیری کرده است. به عنوان مثل روسیه در تیرماه ۱۴۰۲ با مواضع کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس علیه تمامیت ارضی ایران همراه شد. به نظر می‌رسد اگر ایران اصل توازن را سیاست خارجی خود لحاظ کرده بود، این کشور علیه تمامیت ارضی ایران با بعضی از کشورهای عربی همراه نمی‌شد.

۴-۲-۲- چین؛ تلاش ایران برای ایجاد رابطه راهبردی

رئیس‌ی در رویکرد «نگاه شرق» در زمینه همکاری‌های اقتصادی گسترده و برقراری صلح و امنیت منطقه‌ای بر اهمیت همکاری با کشور چین تأکید کرده است. اهمیت و برجستگی ذکر شده مرهون ظرفیت‌های این دولت می‌باشد. از یک سو، چین یکی از اعضای دائم شورای امنیت است جمهوری اسلامی ایران می‌تواند از این ظرفیت برای جلوگیری از قطعنامه‌های ضد ایرانی در شورای امنیت در مورد برنامه هسته‌ای استفاده کند. همچنین دولت رئیس‌ی با برقراری ارتباط با دولت‌ها و سازمان‌هایی مثل شانگهای به دنبال مقابله با اقدامات خصمانه آمریکاست. از دلایل دیگر اتخاذ این سیاست، ظهور شرق به عنوان یک قطب در نظم نوین جهانی می‌باشد.

از دیدگاه نخبگاه اجرایی دولت رئیس‌ی، دولت چین لنگر امنیت کشور و یک راه نجات اقتصادی در مواقع بحران می‌باشد. به همین دلیل تمایل زیادی به تحکیم روابط خود با این کشور دارند. چین یکی از کشورهایی مهمی است که نفت ایران را در شرایط تحریم خریداری می‌کند. چین در ازای کاهش نرخ نفت، بازار کالای ایران را با محصولات ارزان و بی کیفیت پر می‌کند تا از فروپاشی اقتصاد تحریم شده جلوگیری کند. لوازم خانگی، وسایل الکترونیکی، لوازم آرایشی، اسباب‌بازی‌های کودکان، کفش و پوشاک، لوازم التحریر و مواد غذایی از جمله مواردی هستند که ایران در غیاب جایگزین‌های مناسب وارد می‌کند.

با اتخاذ سیاست به سوی شرق و تأکید بر ارتباط کشورهای آسیای به خصوص چین (و روسیه) و موافقت با عضویت دائم ایران در سازمان شانگهای خوش‌بینی نزد نخبگان فکری و اجرایی دولت رئیس‌ی افزایش یافت. از دیدگاه آنان ظرفیت‌های اقتصادی و سیاسی پیمان شانگهای باعث حل و فصل مشکلات اقتصادی ایران خواهد شد اما عامل مفقوده این تحلیل عدم توجه به مفهوم «منافع ملی» کشورهای عضو این سازمان و اولویت دادن به این مفهوم در مقابل منافع و اعتبار سازمان شانگهای بود. رفتار و جهت‌گیری کشورهای مختلف مثل چین، روسیه و... در چارچوب منافع ملی خود و محدودیت‌های ساختاری نظام بین‌الملل تنظیم می‌شود. بنابراین این کشورها پیگیری اهداف شانگهای را ذیل منافع ملی خود تعریف می‌کنند.

سیاست راهبردی ایران در قبال قدرت‌های آسیایی مثل چین جهت حل مشکلات اقتصادی و ایجاد حمایت‌های سیاسی و امنیتی جهت مقابله با سیاست‌های تهاجمی آمریکا علیه ایران در دستور دولت رئیس‌ی قرار گرفته است. بنابراین با به قدرت رسیدن رئیس‌ی رویکرد جدید ایران تقویت پیوندهای اقتصادی در سطح منطقه و همچنین با چین و اتحادیه اقتصادی اوراسیا مدنظر قرار گرفت به همین دلیل رئیس‌ی و تیم وزارت خارجه‌اش با خوش‌بینی و عدم توجه به پیامدها و تجربه سیاست به سوی شرق احمدی‌نژاد در جهت ایجاد رابطه راهبردی با چین تلاش می‌نمایند.

هرچند ایران تلاش و هزینه زیادی را برای نزدیکی به چین انجام داده است اما شواهد و قرائن نشان می‌دهد که اصل راهنمای سیاست خاورمیانه‌ای ثابت و دوری از تنش، عدم اتحاد، عدم رویارویی و عدم تعهد است. ایران تلاش می‌کند به همراه چین ائتلافی را علیه آمریکا تشکیل دهد اما چین تمام تلاش خود را برای دخالت نکردن در درگیری‌های محلی و اجتناب از برخورد با

ایالات متحده انجام می دهد.

۴-۲-۳- آمریکا

نگاه جمهوری اسلامی ایران به نظم بین المللی بر سه محور قدرت جهانی استوار است. «اولی - نظم لیبرال مبتنی بر نهادها و قوانین ایجاد شده پس از جنگ جهانی دوم که در حال تضعیف است زیرا هژمونی آمریکا رو به افول است. محور دوم که توسط روسیه و چین تشکیل شده است قدرت این محور در حال افزایش است. محور سوم ایران که با پیوستن به چین و روسیه محور ائتلاف ضد غربی را تشکیل می دهد و نظم جدید جهانی را شکل خواهد داد» (Herirania, 2022). «آیت الله خامنه ای و رئیس جمهور ایران، رئیس، غرب را در حال فروپاشی و فاقد ارزش های انسانی و اخلاقی می دانند و کشورهای غربی را به اعمال استانداردهای دوگانه در مورد حقوق بشر متهم می کنند.

مهمترین نگرانی های ایران در مورد ایالات متحده عبارتند از: اول، حضور نیروهای آمریکایی در خاورمیانه؛ دوم، کمک های تسلیحاتی ایالات متحده به دشمنان ایران از جمله اسرائیل؛ سوم، تحریم های اقتصادی علیه ایران؛ چهارم، خرابکاری و حملات سایبری به برنامه هسته ای ایران؛ پنجم، فشار دیپلماتیک به دولت و نظام ایران؛ و ششم، حمایت از گروه های مخالف نظام ایران» (The Iran Primer, 2023).

ساختار غرب گرایانه نظام بین الملل با تجمیع قدرت و اجرایی کردن در قالب های انواع تحریم ها در ابعاد مختلف حقوق بشری، سیاسی، اقتصادی و امنیتی علیه ایران و حمایت از آشوب ها و ناآرامی های داخلی در سال ۱۴۰۱ تلاش نمود سیاست خارجی ایران با چالش هایی مواجه نماید. اگر دولت رئیسی تمایل دارد روابط و مناسباتی با کشورهای آسیایی خصوصاً با کشورهای همسایه برقرار نماید و می خواهد علاوه بر چین و روسیه سایر کشورهای آسیایی را نیز مدنظر قرار دهد ضرورت دارد یک نقشه راه واقع بینانه برای همکاری با همه کشورهای آسیایی متناسب با ظرفیت آنها تهیه کند. با این حال، چنین همکاری هایی منوط به تنش زدایی با غرب خواهد بود.

۴-۳- یافته ها

تعیین معیار برای ارزیابی سیاست خارجی، به ویژه با توجه به پویایی های سیاست بین الملل حیاتی است. غالباً معیاری که برای قضاوت در مورد مناسب بودن سیاست خارجی مورد استفاده قرار می گیرد. «عقلانیت یا کارآمدی آن در به حداکثر رساندن اهداف می باشد. معیارهای دیگر شامل منافع ملی و ملاحظه ارزش های انسانی است» (Kratochwil, 2008: 105). با توجه به مطلب فوق می توان یافته پژوهش را به شکل ذیل بیان کرد:

اول، تحلیل های ضعیف و ناقص: علیرغم عملکرد ضعیف نظامی روسیه در اوکراین و احیای مجدد ناتو، بعضی از نخبگان اجرایی تاکید می کنند که حمله روسیه به اوکراین نشانه افول قدرت ایالات متحده بود. نخبگان دولتی به ویژه پس از تشدید انتقادات از غرب، از توافق بیست و پنج ساله با چین و توافق بیست ساله با روسیه (که نهایی نشده است) برای توجیه روابط نزدیکتر با روسیه و

چین بهره می‌برند. منتقدان دولت رئیسی خاطرنشان می‌کنند دولت سیزدهم توجه به سیاست خاورمیانه‌ای چین و روسیه در قبال کشورهای عربی، مساله فلسطین و ارتباط این کشورها با اسرائیل نمی‌کند. از دیدگاه آنان حتی در صورت تبدیل شدن چین به قدرت برتر جهانی، با قطعیت نمی‌توان گفت که با سیاست‌های خاورمیانه‌ای ایران همراهی نماید. همچنین از دیدگاه متخصصین روابط بین‌الملل هرچند قدرت امریکا در حال افول است اما هنوز قدرت اقتصادی و نظامی برتر جهانی است و نباید در مورد قدرت آن در آینده و استراتژی سیاست خارجی چین در نظام بین‌الملل خصوصاً در قبال امریکا دچار اشتباه شد.

دوم، نداشتن رابطه راهبردی ایران با قدرت‌های بزرگ در آسیا: ایران با وجود دادن نفت ارزان به چین و در اختیار دادن بازار ۸۸ میلیونی به این کشور و تاکید بر داشتن رابطه راهبردی با روسیه از سوی نخبگان اجرایی دولت رئیسی، این کشورها هنوز ایران را در حوزه متحدان استراتژیک خود قرار نداده‌اند.

سوم، توجه به منفعت جناحی و عدم گذار به منافع ملی: تاریخ سیاست خارجی جمهوری اسلامی نشان می‌دهد که منافع جناحی در جهت‌گیری سیاست خارجی ایران نقش اساسی ایفاء کرده است و نخبگان اجرایی و فکری بیشتر از اینکه به فکر منافع ملی ایران باشند به فکر منافع گروه و جناح خود بوده‌اند. جناح راست و شرق‌گرا از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ قدرت را در ایران در دست داشت از دیدگاه این جناح تامین منافع و امنیت ملی در همسویی و مشارکت با چین و روسیه است اما خروجی این سیاست خارجی جناحی برای ملت ایران، صادر شدن قطعنامه‌های شورای امنیت طبق فصل هفتم منشور بود و این در حالی بود که چین و روسیه که متحدین و شرکاء ایران محسوب می‌شدند. برای نخبگان ایرانی شرق و غرب تفاوتی نباید داشته باشد بلکه باید منافع ایران اصل و راهنما تلقی شود و تا زمانی که این امر محقق نشود جایجایی دولت‌ها سودی نخواهد داشت.

چهارم، نقد طبقه متوسط از سیاست خارجی رئیسی: طبقه متوسط جامعه، سیاست خارجی چین (و روسیه) در قبال ایران را سوء استفاده از وضعیت تحریمی ایران و موقیت ناشی از این وضعیت توصیف می‌کنند. این کشور آسیایی نفت ایران را با تخفیف زیادی دریافت می‌کند. با این حال وجه آن را به صورت نقدی پرداخت نمی‌کند. حتی بانک‌های چینی حاضر نیستند ریسک‌های درگیر شدن با موسسات مالی ایرانی تحت تحریم را بپذیرند. دستیابی چین به نفت خام ایران با قیمت بسیار نازل از یک سو و عرضه محصولات نامرغوب به بازار ایران از سوی دیگر باعث ایجاد احساسات ضد چینی در میان طبقه متوسط ایران شده است (Ziabari, 2021).

پنجم، عدم توجه به تجارب دولت‌های گذشته و فقدان انعطاف‌پذیری و عملگرایی در سیاست خارجی رئیسی: از مشخصات دولت‌های موفق و از مولفه‌های قدرت، توانمندی و ظرفیت یک کشور، انعطاف‌پذیری است. بسیاری از موفقیت‌ها و پیروزی‌ها در پرتو انعطاف‌پذیری، عملگرایی و اجتناب از کینه‌ورزی یا لجاجت نسبت به یک پدیده یا موضوع امکان‌پذیر می‌شود. به عبارتی سیاستمداران و دولت‌های مختلف پس از مواجه شدن با مشکلات و مسائل مختلف، انجام خطای سیاسی یا نتیجه نگرفتن از یک سیاست، میل به ترمیم و رفع آسیب می‌نمایند تا بتوانند به اهداف و

موفقیت دست یابند. علیرغم اینکه سیاست شرق گرایی در دوره احمدی نژاد دستاورد چندانی نداشت در دوره رئیسی این سیاست مجدد در دستور کار دولت سیزدهم قرار گرفت.

نتیجه گیری

از دیدگاه جیمز روزنا متغیرهای متعددی از جمله فرد، نقش، ساختار نظام بین الملل، جامعه و حکومت در جهت گیری و سیاست گذاری خارجی کشورها تاثیرگذار هستند. میزان تاثیر این متغیرها در سیاست خارجی کشورها تابعی از عوامل مختلف از جمله میزان توسعه و نوع نظام های سیاسی می باشد. در این مقاله توجه به متغیرهای دولت، جامعه (با تاکید طبقه متوسط) و ساختار نظام بین الملل (تاکید بر سه قدرت چین، روسیه و امریکا) شده است و به نقش سایر متغیرهای پرداخته نشده است.

سیاست خارجی مدنظر دولت رئیسی در راستای تداوم آرمان های و اهداف ایدئولوژیک جمهوری اسلامی قلمداد می شود. در این دولت ماهیت کلی سیاست و جهت گیری استراتژیک سیاست خارجی بدون تغییر باقی ماند. اما تغییراتی در تاکتیک ها، لحن و اولویت های سیاست خارجی ایجاد شد. دو اولویت عمده سیاست خارجی دولت سیزدهم بهبود روابط با کشورهای همسایه و گسترش ارتباطات با کشورهای آسیایی از جمله چین و روسیه می باشد. محور اصلی سیاست خارجی رئیسی حفظ، گسترش و تقویت روابط اقتصادی و نظامی با پکن و مسکو در راستای سیاست به سوی شرق می باشد.

متغیر جامعه به خصوص طبقه متوسط، دانشجویان و تحصیل کردگان نیز ملاحظاتی در سیاست خارجی دارند. اما میزان قدرت و ثروت این گروه های و طبقات در دو دهه اخیر به سبب تحریم و سیاست های اقتصادی به شدت کاهش یافته و همین امر باعث تقویت روحیه عملگرایی نزد آنان شده است. به همین دلیل به دلیل تداوم این وضعیت، رویکرد آنان انتقادی شده است. نمایندگان این طبقه در جامعه ایران نتوانستند ارزش ها و خواسته های آنها را به دولت منعکس نمایند. بنابراین انباشت خواسته ها و انتظارات آنها رخ داده است. عمده این گروه ها پایگاه اجتماعی اصلاح طلبان در ایران می باشند. این گروه ها علاوه بر تقاضا و خواسته هایی در عرصه داخلی، برای سیاست خارجی ایران نیز ملاحظات و مولفه هایی را مدنظر دارند. تاکید بر آزادی های اجتماعی در قالب های ملی گرایی، احترام به قواعد و مقررات حقوق بشر، تنش زدایی با جهان خصوصا با امریکا و اتحادیه اروپا و به طور کلی عادی سازی روابط خارجی ایران با جهان خارج را می توان از مولفه های مدنظر آنان در نظر گرفت. انتظارات و توقع این گروه ها از سیاست خارجی ترکیبی از رفاه، توسعه، کسب پرستیژ در نظام بین الملل برای شهروند ایرانی و برقراری ارتباطات گسترده با جهان می باشد.

در سوی دیگر، دولت سیزدهم قرار دارد که خواسته و ملاحظات متفاوتی نسبت به سیاست خارجی دارد. از دیدگاه دولت سیزدهم سیاست خارجی ایران در راستای تقویت، گسترش و نفوذ ایدئولوژی شیعی در جهان از یک سو و تقویت قدرت نظامی و امنیتی است. جهت گیری مدنظر دولت رئیسی شرق گرایانه و برقراری ارتباط گسترده با چین و روسیه در ابعاد نظامی، اقتصادی و

امیتی است. تفاوت و تمایز ارزشی و هویتی بین دولت و گروه‌های در حال ظهور در سطوح و ابعاد مختلف خصوصاً در حوزه سیاست خارجی، شرایط و زمینه لازم را برای دخالت و نفوذ قدرت‌ها منطقه‌ای و جهانی در امور داخلی فراهم کرده است. در صورت عدم پاسخ مناسب و شایسته دولت به نیازها و تقاضاهای جامعه، علاوه بر محدود شدن ظرفیت و توانمندی دولت رئیسی در پیگیری منافع و امنیت ملی گسست در سیاست خارجی رخ خواهد داد.

منابع فارسی

۱. امید ع.، و همکاران. (۱۴۰۱). جایگاه طبقه متوسط در ایران بعد از انقلاب اسلامی و چگونگی مشروعیت‌بخشی به ساختار حاکم (۱۳۹۲-۱۳۵۷). *فصلنامه مجلس و راهبرد.* ۲۹(۱۱۱)، ۱۳۷-۱۸۲. doi: 10.22034/MR.2022.4653.4542.182
۲. امیر عبداللهیان، ح. (۱۴۰۱). سیاست خارجی هوشمند و متوازن؛ دریچه‌ای به جهان آینده. *دولت، ۲۸ اسفند، در:* <https://dolat.ir/detail/396326>
۳. آب‌نیک، ح. (۱۳۸۶). بررسی مشارکت سیاسی در طبقه متوسط ایران. *فصلنامه پژوهش سیاست نظری، ۱۱(۲۱)، ۸۳-۵۷.*
۴. جکسون، ر.، و سورنسون، گ. (۱۳۹۴). *درآمدی بر روابط بین‌الملل؛ نظریه‌ها و رهیافت‌ها، دفتر دوم، ترجمه ذاکریان مهدی و همکاران، تهران: میزان.*
۵. ملکی س.، و اسماعیلی م. (۱۴۰۰). تبیین سیاست خارجی ترامپ در رویارویی با بحران هسته‌ای کره شمالی: واکاوی متغیر سطح خرد. *فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۷(۱)، ۱۹-۱.* doi: 10.22034/ISJ.2020.118369

English References

1. Askari A. H. (2020). Towards the East: Iran's Foreign Policy in Ahmadinejad Era Based on James Rosenau's Continuity Theory. *International Relations and Diplomacy*. June 2020. 8(6). 240-250. doi: 10.17265/2328-2134/2020.06.002
2. Byman. D. (2018). Iran's foreign policy weaknesses and opportunities to exploit them. *Brookings*, January 3, at: <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2018/01/03/iran-foreign-policy-weaknesses-and-opportunities-to-exploit-them/>
3. Dareini A. A. (2021). Iran's Foreign Policy under Raisi. *Aljazeera Center for Studies*, June 30, at: <https://studies.aljazeera.net/en/analyses/iran%E2%80%99s-foreign-policy-under-raisi>
4. Droin, M. (2023). Iran, Russia, and the Challenges of "Inter-Pariah Solidarity". *Warontherocks*, 3 July, at: <https://warontherocks.com/2023/07/iran-russia-and-the-challenges-of-inter-pariah-solidarity/>
5. Forough, M. B. (2021). Raisi's Foreign Policy: Pragmatic Revolutionism and the

- Iranian Pivot to Asia. *German Institute for Global and Area Studies (GIGA)*, December 21, at: <https://www.giga-hamburg.de/en/publications/giga-focus/raisi-s-foreign-policy-pragmatic-revolutionism-iranian-pivot-asia>
6. Garduno G. M. (2022). Iran's Influence on Countries in the MENA Region. *Eroupean Institute of the Mediterranean (IEMed) Yearbook 2022*, 53-57. at: <https://www.iemed.org/publication/irans-influence-on-countries-in-the-mena-region/>
 7. Heirannia, J. (2022). How Iran's interpretation of the world order affects its foreign policy. *Atlantic Council*, May 5, at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/how-irans-interpretation-of-the-world-order-affects-its-foreign-policy/>
 8. Kratochwil, F. (1981). Alternative criteria for evaluating foreign policy. *International Interactions*, 8(1-2), 105-122. Doi: 10.1080/03050628108434571
 9. Rassam, H., & Vakil, S. (2020). The Iranian Deep State; Understanding the Politics of Transition in the Islamic Republic, *Hoover Institution Essay*, at: https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/rassam_and_vakil_webready.pdf
 10. Rosenau, J. (1972). *The Analyses of International Politics*. New York: The Free Press.
 11. Takeyh, R. (2022). Iran's Protests, Raisi's UN Speech, and Nuclear Deal Talks: What to Know. *Council on Foreign Relations*, September 23, at: <https://www.cfr.org/in-brief/irans-protests-raisis-un-speech-and-nuclear-deal-talks-what-know>
 12. *The Iran Primer*. (2023). Iran: U.S. and Israeli Threats & Options. January 26 at: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/jan/26/iran-us-and-israeli-threats-options>
 13. Therme C. (2022). The Russian-Iran Partnership in a Multipolar World. *French Institute of International Relations (Ifri)*, March 14, at: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/therme_russian_iran_partnership_2022.pdf
 14. Vatanka, A. (2022). Whose Iran Is It Anyway?. *Foreign Policy*. August 5, at: <https://foreignpolicy.com/2022/08/05/iran-politics-khamenei-supreme-leader-president-raisi-power/>
 15. Zaccara, L. (2021). Iran's presidential election 2021: what to expect from Ebrahim Raisi's first term. *Elcano Royal Institute*, July 16, at: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/irans-presidential-election-2021-what-to-expect-from-ebrahim-raisis-first-term/>
 16. Ziabari, K. (2021). Iran's New Asia-Focused Foreign Policy Is a Fantasy. *Foreign Policy*, December 3, at: <https://foreignpolicy.com/2021/12/03/iran-foreign-policy-asia->

pivot-china-india/

17. Ziabari, K. (2022). Raisi's Inept Negotiators Are Sinking Iran Deal Talks. *Foreign Policy*, August 8, at: <https://foreignpolicy.com/2022/08/02/iran-nuclear-deal-talks-jcpoa-revive-raisi-negotiations/>

Translated References to English

1. Ab Niki, H. (2006). Investigation of political participation in the middle class of Iran. *Theoretical Policy Research*, 11(21), 57-83. **(In Persian)**
2. Amir Abdullahian, H. (2023). Smart and balanced foreign policy; A window to the future world, *Dolat*, at: <https://dolat.ir/detail/396326> **(In Persian)**
3. Askari A. H. (2020). Towards the East: Iran's Foreign Policy in Ahmadinejad Era Based on James Rosenau's Continuity Theory. *International Relations and Diplomacy*. June 2020. 8(6). 240-250. doi: 10.17265/2328-2134/2020.06.002
4. Byman. D. (2018). Iran's foreign policy weaknesses and opportunities to exploit them. *Brookings*, January 3, at: <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2018/01/03/irans-foreign-policy-weaknesses-and-opportunities-to-exploit-them/>
5. Dareini A. A. (2021). Iran's Foreign Policy under Raisi. *Aljazeera Center for Studies*, June 30, at: <https://studies.aljazeera.net/en/analyses/iran%E2%80%99s-foreign-policy-under-raisi>
6. Droin, M. (2023). Iran, Russia, and the Challenges of "Inter-Pariah Solidarity". *Warontherocks*, 3 July, at: <https://warontherocks.com/2023/07/iran-russia-and-the-challenges-of-inter-pariah-solidarity/>
7. Fororugh, M. B. (2021). Raisi's Foreign Policy: Pragmatic Revolutionism and the Iranian Pivot to Asia. *German Institute for Global and Area Studies (GIGA)*, December 21, at: <https://www.giga-hamburg.de/en/publications/giga-focus/raisi-s-foreign-policy-pragmatic-revolutionism-iranian-pivot-asia>
8. Garduno G. M. (2022). Iran's Influence on Countries in the MENA Region. *Eroupean Institute of the Mediterranean (IEMed) Yerabook 2022*, 53-57. at: <https://www.iemed.org/publication/irans-influence-on-countries-in-the-mena-region/>
9. Heirannia, J. (2022). How Iran's interpretation of the world order affects its foreign policy. *Atlantic Council*, May 5, at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/how-irans-interpretation-of-the-world-order-affects-its-foreign-policy/>
10. Jackson. R., & Sorensen, G. (2014). *Introduction to International Relations; Theories*

and Approaches, 2nd Edition, Translated by Zakarian Mehdi et.al., Tehran: Mizan. **(In Persian)**

11. Kratochwil, F. (1981). Alternative criteria for evaluating foreign policy. *International Interactions*, 8(1-2), 105-122. Doi: 10.1080/03050628108434571
12. Maleki, S., & Esmaili, M. (2020). Explaining Trump's foreign policy in dealing with the North Korean nuclear crisis: micro-level variable analysis. *International Studies Journal (ISJ)*, 17(1), 1-19. Doi: 10.22034/ISJ.2020.118369 **(In Persian)**
13. Omid, A.A. et.al. (2022). The position of the middle class in Iran after the Islamic revolution and how to legitimize the ruling structure (1979-2014). *Majlis and Strategy Quarterly*, 29(111), 137-182. Doi: 10.22034/ISJ.2020.118369 **(In Persian)**
14. Rassam, H., & Vakil, S. (2020). The Iranian Deep State; Understanding the Politics of Transition in the Islamic Republic, *Hoover Institution Essay*, at: https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/rassam_and_vakil_webready.pdf
15. Rosenau, J. (1972). *The Analyses of International Politics*. New York: The Free Press.
16. Takeyh, R. (2022). Iran's Protests, Raisi's UN Speech, and Nuclear Deal Talks: What to Know. *Council on Foreign Relations*, September 23, at: <https://www.cfr.org/in-brief/irans-protests-raisis-un-speech-and-nuclear-deal-talks-what-know>
17. *The Iran Primer*. (2023). Iran: U.S. and Israeli Threats & Options. January 26 at: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/jan/26/iran-us-and-israeli-threats-options>
18. Therme C. (2022). The Russian-Iran Partnership in a Multipolar World. *French Institute of International Relations (Ifri)*, March 14, at: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/therme_russian_iran_partnership_2022.pdf
19. Vatanka, A. (2022). Whose Iran Is It Anyway?. *Foreign Policy*. August 5, at: <https://foreignpolicy.com/2022/08/05/iran-politics-khamenei-supreme-leader-president-raisi-power/>
20. Zaccara, L. (2021). Iran's presidential election 2021: what to expect from Ebrahim Raisi's first term. *Elcano Royal Institute*, July 16, at: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/irans-presidential-election-2021-what-to-expect-from-ebrahim-raisis-first-term/>
21. Ziabari, K. (2021). Iran's New Asia-Focused Foreign Policy Is a Fantasy. *Foreign Policy*, December 3, at: <https://foreignpolicy.com/2021/12/03/iran-foreign-policy-asia-pivot-china-india/>
22. Ziabari, K. (2022). Raisi's Inept Negotiators Are Sinking Iran Deal Talks. *Foreign*

Policy, August 8, at: <https://foreignpolicy.com/2022/08/02/iran-nuclear-deal-talks-jcpoa-revive-raisi-negotiations/>

